

УДК 378:172.16:070(477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/51-66>

Ліна БІЛОУС,
orcid.org/0000-0002-1580-8745
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу
(Івано-Франківськ, Україна) linabilous.if@gmail.com

ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ВИЩОЇ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ДОСЛІДЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ПЕРІОДИЦІ

Стаття присвячена огляду висвітлених на сторінках української наукової періодики найбільш науково продуктивних, на нашу думку, підходів вітчизняних учених щодо досліджень проблеми гуманітаризації вищої технічної освіти України. Здійснена спроба систематизації та узагальнення результатів цих досліджень.

З'ясовано, що пріоритетними напрямками реформування системи освіти, у тому числі й вищої освіти, в Україні задля створення її нової гуманістичної парадигми виступають гуманізація й гуманітаризація навчання й виховання. Концепція гуманітаризації вищої технічної освіти, яка виходить з концепції гуманітаризації освіти взагалі, тією чи іншою мірою аналізується вітчизняними науковцями.

Здійснений у статті огляд деяких із досліджень дозволив виділити основні, як ми вважаємо, положення гуманітаризації, які висувуються українськими науковцями: підвищення питомої ваги гуманітарних дисциплін, удосконалення їх змісту й методики викладання; проникнення гуманітарного знання у зміст природничо-технічних дисциплін і навпаки – збагачення гуманітарних дисциплін основами природничо-технічного знання (міждисциплінарність навчання); інтеграція гуманітарних знань, притаманних усім дисциплінам; поєднання у навчальному процесі принципів: історичного і логічного, національного й загальнолюдського, суспільного й особистого, теорії і практики; переорієнтація змісту освіти, у тому числі й технічної, з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед світу культури, світу людини, «олюднення» знань, формування духовного світу особистості студента, його духовних цінностей, загальнолюдської, політичної, професійної культури, вміння спілкуватися, відстоювати свої погляди і думки; залучення здобувачів вищої технічної освіти до активної життєвої участі в усіх сферах людської діяльності і розвиток їх творчих здібностей.

Ключові слова: гуманізація та гуманітаризація вищої технічної освіти, гуманітарні дисципліни, гуманітарні знання, природничо-технічні дисципліни.

Lina BILOUS,
orcid.org/0000-0002-1580-8745
Candidate of Political Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Social Sciences Department
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
(Ukraine, Ivano-Frankivsk) linabilous.if@gmail.com

HUMANITARIZATION OF HIGHER TECHNICAL EDUCATION OF UKRAINE: RESEARCH IN DOMESTIC SCIENTIFIC PERIODICALS

The article is devoted to the review of the most scientifically productive, in our opinion, domestic scientists' approaches to the research of the problem of humanitarization of higher technical education of Ukraine, covered on the pages of Ukrainian scientific periodicals. An attempt to systematize and generalize the results of these studies has been made.

It has been found that the priority areas of reforming the education system, including higher education, in Ukraine in order to create a new humanistic paradigm are the humanization and humanitarization of education and upbringing. The concept of humanitarization of higher technical education, which is based on the concept of humanitarization of education in general, to some extent, is being analyzed by domestic scholars.

The review of some of the researches made in the article allowed to single out the main, in our opinion, provisions of humanitarization, which are put forward by Ukrainian scientists: increasing the share of humanities, improving their content and teaching methods; penetration of humanitarian knowledge into the content of natural science and technical disciplines and vice versa – enrichment of humanitarian disciplines with the basics of natural science and technical knowledge (interdisciplinary learning); integration of humanitarian knowledge inherent in all disciplines; combination of principles in the educational process: historical and logical, national and universal, social and personal, theory and practice; reorientation of the content of education, including technical, from the subject-content principle of teaching the basics of sciences to study of the holistic picture of the world and especially the world of culture, the world of man, "humanization" of knowledge, formation of the spiritual world of the student's personality, their spiritual values, universal, political, professional culture, ability to communicate, defend their views and opinions; involvement of higher technical education applicants in active life participation in all spheres of human activity and development of their creative abilities.

Key words: humanization and humanitarization of higher technical education, humanitarian disciplines, humanitarian knowledge, natural science and technical disciplines.

Постановка проблеми. Створення нової гуманістичної парадигми освіти, в центрі якої – людина як найвища цінність суспільства, декларується усією основною нормативно-правовою базою регулювання освітньої сфери в Україні, у тому числі й системи вищої освіти, як можливість подолання основної помилки радянського періоду – знеособлення. Так, державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993) принципами своєї реалізації та пріоритетними напрямками реформування вищої освіти проголошує, серед усіх інших, гуманізацію й гуманітаризацію навчання й виховання. Гуманізація освіти тлумачиться як така, що «полягає в утвердженні людини як найвищої соціальної цінності, найповнішому розкритті її здібностей та задоволенні різноманітних освітніх потреб, забезпеченні пріоритетності загальнолюдських цінностей, гармонії стосунків людини і навколишнього середовища, суспільства і природи», а гуманітаризація освіти «покликана формувати цілісну картину світу, духовність, культуру особистості і планетарне мислення» («Освіта», 1993, URL).

Серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності Закон України «Про освіту» (2017) називає людиноцентризм та гуманізм (Закон, 2017, URL), а в Законі «Про вищу освіту» (2014) зазначається, що основними завданнями закладу вищої освіти є, зокрема, «формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізуватися в сучасних умовах <...>, створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів» (Закон, 2014, URL).

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2013) серед стратегічних напрямів державної політики у сфері освіти проголосувала «реформування системи освіти, в основу якої покладатиметься принцип пріоритетності людини», а виконання зазначених Стратегією завдань передбачало, зокрема, «переорієнтацію пріоритетів освіти з держави на особистість, на послідовну демократизацію і гуманізацію навчально-виховного процесу <...>» (Національна стратегія, 2013, URL).

Зрештою, серед сформульованих Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки (2020) пріоритетних принципів вищої освіти, які визначатимуть її концептуальну модель, зазнача-

ється «орієнтація на всебічний розвиток особистості» (Стратегія, 2020, URL).

Зважаючи на те, що концепція гуманітаризації технічної освіти виходить з концепції гуманітаризації освіти взагалі, можна вивести стратегію розвитку технічної освіти на III тисячолітті, яка полягає у забезпеченні «гуманного відношення до людини як цілісної особистості: до її природних особливостей (здоров'я, здібностей мислення, здібностей діяти); її соціальних властивостей (бути громадянином, сім'янином, трудівником) і її властивостей як суб'єкта культури (духовності, творчості, свободи, гуманності)» (Лузік, URL).

Зазначені в нормативних документах основи гуманізації та гуманітаризації вітчизняної освіти сприяють численним науковим дослідженням відповідних вказаним основам проблем. Але якщо такі дослідження сфери вищої освіти взагалі здійснюються достатньо інтенсивно, то про вищу технічну освіту такого сказати не можна. Натомість сторінки українських наукових періодичних видань рясніють розробками різноманітних аспектів гуманітарної освіти, гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти в закладах вищої технічної освіти (далі – ЗВТО).

Дослідження вітчизняних учених з проблем гуманітаризації вищої технічної освіти (далі – ВТО) актуалізує їх огляд, систематизацію та узагальнення.

Аналіз досліджень. Історіографія проблеми гуманітаризації ВТО України на сторінках наукової періодици лише частково та побіжно висвітлена у працях А. В. Міняйлової (Міняйлова, URL), О. П. Лещенко (Лещенко, 2014),

Ф. М. Проданюка та Н. В. Гребеннікової (Проданюк, Гребеннікова, 2020),

М. В. Кірюхіної (Кірюхіна, 2019, URL), А. Кочубей (Кочубей, URL),

Ю. П. Корчагіної (Корчагіна, 2015), ін. Час від часу вітчизняні науковці тією чи іншою мірою здійснюють дослідницькі кроки у зазначеному напрямку. Науковий інтерес до проблем гуманітаризації ВТО динамічно поповнює дослідницьку базу, отже, періодично потребує систематизації та узагальнень.

Метою статті є огляд праць вітчизняних науковців щодо досліджень проблеми гуманітаризації ВТО України, систематизація та узагальнення результатів досліджень.

Виклад основного матеріалу. Опрацьована наукова література дає підстави стверджувати про дослідження гуманітаризації ВТО зазвичай разом з її гуманізацією. Але якщо зі змістом поняття «гуманізація» більшість дослідників визнача-

ються цілком зрозуміло, то поняття «гуманітаризація» деякими науковцями осмислено, на наш погляд, недостатньо і тлумачиться неоднозначно. Крім цього, варто зазначити, що переважна більшість учених вживають концепти «гуманітарна освіта», «гуманітарні дисципліни» тощо найімовірніше в широкому сенсі як такі, що дають знання і про людину, і про суспільство на противагу аналогічним природничо-технічним поняттям, які відображають знання про природу і техніку. Тому ми у своєму дослідженні будемо керуватися відповідними підходами.

Провідні українські науковці В. Андрущенко та М. Михальченко визнають гуманітаризм найважливішою стороною гуманізму, яка спирається на гуманітарні науки. «Якщо гуманізм – це сукупність усіх поглядів, скерованих на людину і людство, то гуманітаризм орієнтований на людиноведення, на утвердження соціального знання не тільки на противагу природничому, а й як засобу творення людини як особистості» (Андрущенко, Михальченко, URL). Відтак, гуманітаризація будь-якої науки, на думку дослідників, має складатися з двох елементів: а) «теоретичного обґрунтування і практичного творення необхідних і достатніх умов, при яких будуть виключені можливості свідомого зловживання науковими досягненнями; б) морального забезпечення розвитку природничих наук для блага людини, доповнення цих наук емоційно-естетичним осягненням людства, щоб подолати однобічність технократизму і абсолютизацію раціонально-експериментальних способів пізнання <...>» (Андрущенко, Михальченко, URL). Тобто гуманітаризація в розумінні дослідників, хоча й спирається на гуманітарну науку, нею не обмежується, а має бути притаманною й усім іншим (негуманітарним) наукам для формування гуманітарного мислення з метою не зашкодити людині.

Відомі дослідники С. Гончаренко та Ю. Мальований також вважають, що гуманітаризація освіти (поряд із фундаменталізацією, діяльнісним спрямуванням і національним характером останньої) є аспектом (принципом) гуманізації освіти як складного інтегративного утворення, спрямованого на створення «усіх умов для розкриття здібностей особистості, задоволення її потреб в інтелектуальному, духовному, моральному й фізичному розвитку <...>» (Гончаренко, Мальований, 2001: 3). Науковці застерігають проти занадто спрощеного розуміння гуманітаризації освіти, коли вона зводиться лише до удосконалення гуманітарної складової освіти, до встановлення «гуманітарного всеобучу». Адже «великий обсяг гуманітарних знань може добре

поєднуватися з низькою загальною культурою й бездуховністю тих, хто ними володіє» (Гончаренко, Мальований, 2001: 4). Гуманітаризація освіти, на думку учених, стосується і природничо-наукового, і технічного, і технологічного знань, вона розглядає гуманітарну, природничу й технічну освіти не як антиподи, а як дві складові єдиного цілого. Йдеться не про пріоритети однієї освіти над іншою, а про пошуки шляхів поліпшення однієї і другої в їх єдності (Гончаренко, Мальований, 2001: 5). Гуманітаризацію освіти дослідники подають як формування у людини особливого, власне людського ставлення до навколишнього світу й до самої себе, до своєї діяльності; як переорієнтацію освітнього процесу на формування передусім духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей, «олюднення» знань, формування цілісної гармонійної картини світу з повноцінним відображенням у ній світу культури, світу людини, як пріоритет творчого начала у навчанні й вихованні (Гончаренко, Мальований, 2001: 6).

У спільній статті А. Є. Скирда та А. Б. Адарюкова виходять із загальнотеоретичної позиції, що гуманізація та гуманітаризація є двома взаємозалежними аспектами єдиного процесу підготовки фахівця, в якому гуманітаризація виступає складником і засобом досягнення загального процесу гуманізації. Автори визначають гуманітаризацію технічної освіти «як педагогічний процес, який є орієнтованим на формування та розвиток соціокультурної особистості студента за допомогою розширення та поглиблення його гуманітарних знань та здійснення його гуманістичного виховання» (Скирда, Адарюкова, 2013: 182). Гуманітаризація ВТО задля забезпечення гуманістичної орієнтованості змісту навчання передбачає, на думку науковців, виконання таких завдань: «розкриття своєрідності кожної гуманітарної дисципліни з метою підвищення інтелекту, кругозору, ерудиції студентів, становлення професійних якостей; використання гуманістичного потенціалу гуманітарних дисциплін у формуванні у студентів духовних і моральних якостей; використання гуманітарного знання в навчанні спеціальних дисциплін; звернення до природничих і технічних наук у викладанні гуманітарних дисциплін» (Скирда, Адарюкова, 2013: 182). Найважливіше місце в процесі гуманітаризації ВТО автори публікації відводять гуманітарним дисциплінам, призначення яких вбачають у підвищенні загальнокультурного рівня і розвитку на його основі загальноосвітніх умінь здобувачів освіти.

Науковець І. П. Чистовська кінцеву мету ВТО XXI ст. – виховання не лише фахівця, а насамперед

суспільно активної свідомої особистості – пов’язує із заміною інформаційно-пізнавальної парадигми сучасної освіти на соціально-культурну парадигму, яка ґрунтується на принципах гуманізації та гуманітаризації. Виходячи з існуючих в науковій літературі тлумачень понять гуманізації та гуманітаризації, дослідниця пропонує таке їх розуміння щодо застосування в навчально-виховному процесі ЗВТО: «гуманізація – це процес створення умов для самореалізації, самовизначення студентів, орієнтація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах насамперед на процеси формування особистості у всій багатогранній повноті її інтелектуального, культурного, психологічного і соціального розвитку», а «гуманітаризація – це підвищення питомої ваги соціально-економічних і інших гуманітарних навчальних дисциплін, удосконалення їх змісту й методики викладання з метою формування та забезпечення розвитку високих моральних якостей випускників вищих технічних навчальних закладів» (Чистовська, URL).

Прослідковується певна, на наш погляд, непослідовність автора у розумінні процесів гуманітаризації, які вона спочатку обмежила гуманітарними дисциплінами, їх покращеними характеристиками, а потім додала, що «принцип гуманізації вимагає, щоб усі навчальні дисципліни у вищому навчальному закладі мали ту або іншу гуманітарну спрямованість, яка б формувала критичність мислення, привносила у викладання колізії історії, логіку традицій відповідної предметної галузі, її соціальну й економічну основу, етичні і моральні аспекти» (Чистовська, URL).

Дещо спрощено, на нашу думку, розуміє концепт гуманітаризації

О. П. Лещенко – автор публікації «Гуманітарна освіта у вищому технічному навчальному закладі: сучасний стан проблеми в теорії і практиці педагогічної освіти», яка, розглядаючи гуманізм як «світогляд, який найкраще сприяє формуванню людського в людині», гуманітаризацію визначає «через гуманітарні предмети як спосіб формування таких фахівців» (Лещенко, 2014: 164).

Трохи ширше, вважаємо, подає своє бачення гуманітаризації ВТО науковець О. Олійник, яка у дослідженні особливостей гуманітарної підготовки і професійної компетентності студентів технічних вишів зазначила, що «гуманітаризація технічних знань відбувається за рахунок включення гуманітарних дисциплін у навчальні плани ВНЗ. Пропонується читання спеціально підготовлених курсів: «Філософія техніки», «Людина в технічних системах», «Культура спілкування» тощо, у яких

природничо-наукові і гуманітарні знання знаходяться в єдності» (Олійник, URL). Своє розуміння процесу гуманітаризації дослідниця доповнює виокремленням його основних принципів, які вважає загальнонауковими: «фундаментальність, системність у зв’язках із досягненнями природознавчих, технічних, технологічних наук, єдність історичного і логічного, національного і загальнолюдського, суспільного й особистого, теорії й практики навчання і виховання у їхній людинотворчій діяльності» (Олійник, URL). Таким чином, на нашу думку, автор виділяє гуманітарні дисципліни та необхідність поєднання гуманітарних знань з природничо-технічними у гуманітаризації технічної освіти.

«Фундаментальні положення сучасної концепції гуманітаризації навчально-виховного процесу» ЗВТО визначає науковець П. М. Коваль: «посилення ролі гуманітарних наук у вищих технічних навчальних закладах; максимальне наближення гуманітарних навчальних дисциплін до потреб майбутніх фахівців; оптимальне поєднання гуманітарних дисциплін з природничо-технічними; створення умов для розвитку творчих здібностей студентів у різних видах людської діяльності (з використанням художніх засобів); поєднання загальнолюдських і національних цінностей, виховання на засадах художньо-змістовної виразності; формування загальнолюдської, політичної, професійної культури, вміння спілкуватися, відстоювати свої погляди і думки на засадах морально-естетичних цінностей; залучати студентів до активної життєвої участі у всіх сферах людської діяльності» (Коваль, 2011, URL). Таким чином, із запропонованого автором переліку положень гуманітаризації ВТО видно, що її розуміння не обмежується самим навчальним процесом, а передбачає і позанавчальну активну діяльність студентства.

Науковець М. Є. Добрускін дає власне чітке розуміння понять гуманізації та гуманітаризації з урахуванням їх спільного генетичного походження (від лат. «humanus» – людський, гуманний) та предметно-неоднозначного змісту. Відводячи гуманізації роль стратегії вищої освіти, автор визначає її як «сукупність філософських, соціологічних, гносеологічних, психологічних та педагогічних поглядів, які визначають цілі і завдання вищих навчальних закладів у підготовці та вдосконаленні майбутнього фахівця як суб’єкта та об’єкта суспільних відносин, як цілісної людини». А гуманітаризацію дослідник розуміє як втілення в життя принципів гуманізації, як «навчально-практичну діяльність вишів зі створення

матеріально-предметних, організаційно-економічних та духовно-психологічних умов для всебічного розвитку особистості студента, виховання на основі загальнолюдських та національних цінностей народу» (Добрускін, URLa). Гуманітаризація забезпечує взаємодію і взаємопроникнення природничо-наукової, технічної та гуманітарної освіти як цілісної сукупності знань про природу, суспільство і людину.

Особливо важлива роль, на думку ученого, належить гуманітарній освіті, яка є основою духовної культури суспільства, її фундаментом. Вона глибше та ґрунтовніше інших галузей вищої освіти формує науковий світогляд, ціннісні орієнтації та життєві орієнтири студентської молоді. Гуманітарна освіта – це стрижень гуманітаризації усєї системи ВТО (Добрускін, URLa,b). Але зводити процеси гуманізації та гуманітаризації виключно до гуманітарної освіти дослідник вважає некоректним, оскільки ці процеси мають широке універсальне значення, не менш важливе для загальнонаукових та спеціальних дисциплін в технічних ЗВО (Добрускін, URLa).

Думку про те, що смисл гуманітаризації є іншим, ніж просто заглиблення майбутніх інженерів в гуманітарну культуру, висловлює науковець

О. Г. Каверіна. Вона вважає, що саме завдяки внутрішній, а не зовнішній гуманітаризації (якщо остання полягає в незалежному вивченні предметів професійного і гуманітарного циклів, то внутрішня гуманітаризація – у виявленні гуманітарної компоненти професійних знань) зміст технічних знань набуває гуманістичного звучання. Відбір гуманітарних знань в контексті особистісно-орієнтованого навчання автор пропонує здійснювати на основі мотиваційного, пізнавального, цільового, операційно-результативного та емоційно-чуттєвого критеріїв, згідно з якими викладач будь-якої навчальної дисципліни може створити гуманітарну базу відповідно до професійного спрямування здобувачів освіти та успішно використовувати її в аудиторній та самостійній роботі (Каверіна, URL).

Дослідниця А. Кочубей, погоджуючись з визначенням гуманітаризації освіти як «переорієнтації освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед світу культури, світу людини <...>, вважає, що вона «поряд із фундаменталізацією, інформатизацією, інноватизацією є підґрунтям реформування вищої технічної освіти. Гуманітаризація підготовки у ВНЗ допомагає збагатити, вдосконалити інтелектуальний і духовний розвиток майбутніх інженерів, адже лише через

особистісну зрілість можна досягти професіоналізму» (Кочубей, URL).

Науковець Е. Лузік суть гуманізації навчального процесу профільного університету вбачає в його орієнтації на «розкриття потенціалу особистості студента, врахування його можливостей та вподобань, психологічних особливостей» (Лузік, 2006: 270). А гуманітаризацію вважає важливим елементом не лише гуманітарної освіти, а й природничо-наукової та технічної. Розглядаючи методичні аспекти гуманітаризації професійної освіти, автор виділяє низку напрямків у вирішенні цієї проблеми: 1) проникнення гуманітарного знання і його методів у сам зміст природничо-наукових і технічних дисциплін; 2) переорієнтація історичних фрагментів природничо-наукових дисциплін на гуманітарну спрямованість; 3) комплексне засвоєння теоретичних знань про людину, яка включена до технічних систем, що сприятиме розкриттю людського, культурного змісту профільної освіти. Цей зміст, на думку дослідниці, має знайти свій прояв у світоглядних засадах наукових та інженерних концепцій, в історії винаходів і відкриттів, у драматичних життєвих шляхах видатних учених та інженерів, у закладених в сфері науки і техніки естетичних переживаннях та естетичному вихованні, в етнокультурних чинниках технічної та природничо-наукової творчості (Лузік, 2006: 272).

Якщо гуманізм, на думку ученого О. Г. Романовського, – це «явище культури й історії, система переконань, що історично склалася і змінюється, визнає цінність людини», то «гуманітаризація – це процес ствердження, укорінення, інституалізації цієї системи переконань за допомогою гуманітарних наук» (Романовський, 2010: 54). Але зведення розуміння гуманітаризації інженерної освіти лише до збільшення частки гуманітарних дисциплін у навчальних планах ЗВО дослідник називає «зовнішньою гуманітаризацією». Натомість власне розуміння сутності гуманітаризації освіти О. Г. Романовський конкретизує через «формування культури мислення, творчих здібностей студента на основі глибокого розуміння всієї культурно-історичної спадщини. ВНЗ покликаний підготувати фахівця, здібного до постійного саморозвитку, самоудосконалення, і чим багатше буде його внутрішня сутність, тим яскравіше вона виявиться в професійній діяльності» (Романовський, 2010: 54).

Організацію навчального процесу в університетах учений рекомендує здійснювати переважно в двох напрямках: 1) інтенсивне запровадження дисциплін гуманітарного циклу в суто технічних

вишах; 2) збагачення гуманітарних спеціальностей і дисциплін основами технічного і природничо-наукового знання і навпаки. Така міждисциплінарність у навчанні, на думку дослідника, сприяла би «формуванню у студентів нестандартного мислення, здатності вирішувати комплексні проблеми, що виникають на стику різних сфер діяльності людини, бачити взаємозв'язок фундаментальних досліджень, технологій і потреб виробництва і суспільства, уміти оцінювати ефективність тієї або іншої новизни, організувати її практичну реалізацію <...>. Необхідно на основі продуманих програм формувати у студента єдину картину світу, в яку в нерозривній єдності включене наукове і соціальне, технічне і гуманітарне, особистісне і суспільне» (Романовський, 2010: 55). Технічний університет майбутнього науковець бачить як «гуманітарно-технічний університет <...>, який виховує спеціалістів, які засвоїли необхідність нових відносин з довкіллям, суспільством, засвоїли загальнокультурні цінності» (Романовський, 2010: 57).

Аналогічну позицію щодо шляхів гуманітаризації вищої технічної освіти займає і дослідник О. П. Шевченко (Шевченко, URL).

Учений І. В. Таможська «інструментарієм цілеспрямованої гуманітаризації технічної освіти» називає інтеграцію гуманітарних знань з урахуванням специфіки професійної діяльності фахівця, погоджуючись при цьому з російським науковцем А. Хуторським, що «гуманітарні знання – це єдині загальнолюдські та загальнокультурні основи, що не є надбанням однієї науки, а підлягають вивченню в різних дисциплінах» (Таможська, 2015: 152).

Науковець М. В. Фоменко суть гуманітаризації технічної освіти бачить у висуненні на передній план загальнолюдських цінностей, спрямованості навчального процесу на формування, насамперед, духовного світу особистості. Провідне місце в цьому мають займати гуманітарні дисципліни, які найчастіше підштовхують до постановки сві-

тоглядних, проблемних питань. Основними положеннями концепції гуманізації та гуманітаризації технічної освіти дослідник вважає: комплексний підхід до проблем гуманізації освіти, який передбачає поворот до цілісності людського буття; застосування гуманних технологій навчання та виховання; використання міждисциплінарності в освіті; функціонування циклу соціально-гуманітарних дисциплін як фундаментального та вихідного освітнього елемента; подолання стереотипів мислення, утвердження гуманітарної культури (Фоменко, URL).

Висновки. Здійснений огляд праць вітчизняних науковців щодо досліджень проблеми гуманітаризації ВТО України як аспекту гуманізації освіти дозволив виокремити наступні найважливіші, на нашу думку, положення гуманітаризації:

1) підвищення питомої ваги гуманітарних дисциплін, удосконалення їх змісту й методики викладання;

2) проникнення гуманітарного знання у зміст природничо-технічних дисциплін і навпаки – збагачення гуманітарних дисциплін основами природничо-технічного знання (міждисциплінарність навчання);

3) інтеграція гуманітарних знань, притаманних усім дисциплінам;

4) поєднання у навчальному процесі принципів: історичного і логічного, національного і загальнолюдського, суспільного й особистого, теорії й практики;

5) переорієнтація технічної освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед світу культури, світу людини, «олюднення» знань, формування духовного світу особистості студента, його духовних цінностей, загальнолюдської, політичної, професійної культури, вміння спілкуватися, відстоювати свої погляди і думки;

6) залучення здобувачів технічної освіти до активної життєвої участі в усіх сферах людської діяльності і розвиток їх творчих здібностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В., Михальченко М. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/732-.html> (дата звернення 23.12.2021).
2. Гончаренко С., Мальований Ю. Гуманізація і гуманітаризація освіти. *Шлях освіти*. 2001. № 3. С. 2–8.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення 10.12.2021).
4. Добрускін М. Е. Гуманізація як стратегія вищого образования. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/126657/> (дата звернення 15.12.2021).
5. Добрускін М. Е. Роль гуманитарного образования в подготовке инженеров. URL: <https://dogmon.org/m-e-dobruskin-role-gumanitarnogo-obrazovaniya-v-podgotovke-inj.html> (дата звернення 15.12.2021).
6. Закон України про вищу освіту. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37–38. С. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 10.12.2021).

7. Закон України про освіту. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38–39. С. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 10.12.2021).
8. Каверина О. Г. Гуманитаризация технического образования в свете современных требований к профессиональной подготовке будущих инженеров. URL: <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/23776/1/kaverina.pdf> (дата звернення 23.12.2021).
9. Кірюхіна М. В. Роль та проблеми гуманітарної підготовки майбутніх технічних фахівців авіаційної галузі. *Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського*. 2019. Випуск 2(115). URL: http://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2019_2_2019-2-42.pdf (дата звернення 15.12.2021).
10. Коваль П. М. Роль гуманітарних дисциплін у формуванні гармонійно розвиненої особистості студентів ВНЗ з використанням художніх засобів. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/12119/1/Elita_2011_28_Koval_Rol.pdf (дата звернення 10.12.2021).
11. Корчагіна Ю. П. Теоретичні засади гуманізації і гуманітаризації технічної освіти, як основних факторів формування всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія»*. 2015. № 1(16). С. 102–109.
12. Кочубей А. Гуманитаризация подготовки будущих инженеров технических ВУЗ в отечественной и зарубежной педагогической теории и практике. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/2f377b_91e9b6cb06d1491cb4f5213c83da67c7.pdf (дата звернення 15.12.2021).
13. Лещенко О. П. Гуманитарна освіта у вищому технічному навчальному закладі: сучасний стан проблеми в теорії і практиці педагогічної освіти. *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 2 (23). С. 161–168.
14. Лузік Е. В. Інтегровані навчальні курси як теоретико-методологічна основа професійного становлення творчої особистості фахівця в системі вищої технічної освіти. URL: <https://www.google.com/search?Q=%D0%9B%D1%83%D0%B7%D1%96%D0%BA+%D0%95.+%D0%92.+%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%96%<...>> (дата звернення 18.12.2021).
15. Лузік Е. Гуманитарна освіта в процесі підготовки спеціалістів профільних ВНЗ України: проблеми та перспективи. *Філософія освіти*. 2006. № 2(4). С. 266–275.
16. Міняйлова А. В. Проблема гуманізації та гуманітаризації освіти у сучасних вітчизняних дослідженнях. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1820/Miniaylova.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 08.12.2021).
17. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (дата звернення 25.12.2021).
18. Олійник О. Особливості гуманітарної підготовки і професійної компетентності студентів у технічному ВНЗ. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=19946> (дата звернення 15.12.2021).
19. Проданюк Ф. М., Гребеннікова Н. В. Генезис феномену гуманізація та гуманітаризація освіти. *Процеси гуманізації та гуманітаризації освіти* : моногр. / А. В. Сагун, О. П. Кивлюк, М. О. Нестерова та ін. К., 2020. С. 35–55.
20. Романовський О. Г. Психолого-педагогічні основи гуманізації технічної освіти. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти. До 125-річчя НТУ «ХП»*: зб. наук. праць / за ред. Л. Л. Тovaжнiяньського, О. Г. Романовського. Х., 2010. С. 51–59.
21. Скирда А. Є., Адарюкова Л. Б. Гуманітаризація системи вищої технічної освіти України: її ціль, задачі та принципи впровадження. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія»*. 2013. № 1(13). С. 179–183.
22. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення 25.12.2021).
23. Таможська І. В. Соціально-гуманітарні дисципліни в системі підготовки майбутніх фахівців технічної галузі. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*: зб. наук. праць / за ред. Л. Л. Тovaжнiяньського, О. Г. Романовського. Х., 2015. Випуск 43 (47). С. 149–159.
24. Фоменко М. В. О необходимости гуманитаризации технического образования. URL: <http://www.ea.donntu.org:8080/bitstream/123456789/1855/12/fomenko.htm> (дата звернення 23.12.2021).
25. Чистовська І. П. Гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/8790/1/35.pdf> (дата звернення 08.12.2021).
26. Шевченко О. П. Актуальні проблеми гуманітарної підготовки студентів вищих технічних навчальних закладів. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2008/86-73-7> (дата звернення 23.12.2021).

REFERENCES

1. Andrushchenko V., Mykhalchenko M. Humanizm i humanitaryzm: spilne i spetsyfichne [Humanism and humanitarianism: common and specific]. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/732-.html> (last accessed data 23.12.2021) [in Ukrainian].
2. Chystovska I. P. Humanizatsiia ta humanitaryzatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu u vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladakh [Humanization and humanitarianization of the teaching and educational process in higher technical educational institutions]. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/8790/1/35.pdf> (last accessed data 08.12.2021) [in Ukrainian].
3. Derzhavna natsionalna prohrama «Osvita» («Ukraina XXI stolittia») [State national programme «Education» («Ukraine of the XXI century»)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (last accessed data 10.12.2021) [in Ukrainian].

4. Dobruskin M. E. Gumanizatsiia kak strategiiia vysshego obrazovaniia [Humanization as a strategy of higher education]. URL: <https://www.socionauki.ru/journal/articles/126657/> (last accessed data 15.12.2021) [in Russian].

5. Dobruskin M. E. Rol gumanitarnogo obrazovaniia v podgotovke inzhenerov [The role of humanitarian education in the training of engineers]. URL: <https://dogmon.org/m-e-dobruskin-role-gumanitarnogo-obrazovaniya-v-podgotovke-inj.html> (last accessed data 15.12.2021) [in Russian].

6. Fomenko M. V. O neobhodimosti gumanitarizatsii tekhnicheskogo obrazovaniia [On the need to humanitize technical education]. URL: <http://www.ea.donntu.org:8080/bitstream/123456789/1855/12/fomenko.htm> (last accessed data 23.12.2021) [in Russian].

7. Honcharenko S., Malovanyi Yu. Humanizatsiia i humanitaryzatsiia osvity [Humanization and humanitarization of education]. *The Way of Education*. 2001. № 3. Pp. 2–8 [in Ukrainian].

8. Kaverina O. G. Gumanitarizatsiia tekhnicheskogo obrazovaniia v svete sovremennykh trebovaniy k professionalnoi podgotovke budushchikh inzhenerov [Humanitarization of technical education in the light of modern requirements for professional training of future engineers]. URL: <http://ea.donntu.org:8080/jspui/bitstream/123456789/23776/1/kaverina.pdf> (last accessed data 23.12.2021) [in Russian].

9. Kiriukhina M. V. Rol ta problemy humanitarnoi pidhotovky maibutnikh tekhnichnykh fakhivtsiv aviatsiinoi haluzi [The role and problems of the humanitarian training of future technical specialists of the aviation industry]. *Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University Herald*. 2019. Issue 2(115). URL: http://visnikkrnu.kdu.edu.ua/statti/2019_2_2019-2-42.pdf (last accessed data 15.12.2021) [in Ukrainian].

10. Kochubei A. Humanitaryzatsiia pidhotovky maibutnikh inzheneriv tekhnichnykh VNZ u vitchyzniani i zarubizhnii pedahohichniy teorii i praktytsi [Humanitarization of training of future engineers of higher technical educational institutions in domestic and foreign pedagogical theory and practice]. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/2f377b_91e9b6cb06d1491c b4f5213c83da67c7.pdf (last accessed data 15.12.2021) [in Ukrainian].

11. Korchahina Yu. P. Teoretychni zasady humanizatsii i humanitaryzatsii tekhnichnoi osvity, yak osnovnykh faktoriv formuvannia vsebichno rozvynenoj osobystosti maibutnoho fakhivtsia [Theoretical principles of humanization and humanitarization of technical education as the main factors in the formation of a comprehensively developed personality of a future specialist]. *Scientific Works of Donetsk National Technical University. Series: «Pedagogy, Psychology and Sociology»*. 2015. № 1(16). Pp. 102–109 [in Ukrainian].

12. Koval P. M. Rol humanitarnykh dystsyplin u formuvanni harmoniino rozvynenoj osobystosti studentiv VTNZ z vykorystanniam khudozhnykh zasobiv [The role of the humanities in the formation of a harmoniously developed personality of higher technical educational institutions students using artistic means]. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/12119/1/Elita_2011_28_Koval_Rol.pdf (last accessed data 10.12.2021) [in Ukrainian].

13. Leshchenko O. P. Humanitarna osvita u vyshchomu tekhnichnomu navchalnomu zakladi: suchasnyi stan problemy v teorii i praktytsi pedahohichnoi osvity [Humanitarian education in a modern technical educational institution: the current state of the problem in the theory and practice of pedagogical education]. *Zaporizhzhia National University Herald*. 2014. № 2 (23). Pp. 161–168 [in Ukrainian].

14. Luzik E. Humanitarna osvita v protsesi pidhotovky spetsialistiv profilnykh VNZ Ukrainy: problemy ta perspektyvy [Humanitarian education in the process of training specialists of specialized higher educational institutions of Ukraine: problems and prospects]. *Philosophy of Education*. 2006. № 2(4). Pp. 266–275 [in Ukrainian].

15. Luzik E. V. Intehrovani navchalni kursy yak teoretyko-metodolohichna osnova profesiinoho stanovlennia tvorchoi osobystosti fakhivtsia v systemi vyshchoi tekhnichnoi osvity [Integrated training courses as a theoretical and methodological basis for the professional development of a creative personality of a specialist in the system of higher technical education]. URL: <https://www.google.com/search?Q=%D0%9B%D1%83%D0%B7%D1%96%D0%BA+%D0%95.+%D0%92.+%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1> <...> (last accessed data 18.12.2021) [in Ukrainian].

16. Miniailova A. V. Problema humanizatsii ta humanitaryzatsii osvity u suchasnykh vitchyznianskykh doslidzhenniakh [The problem of humanization and humanitarization of education in modern domestic researches]. URL: <http://eir.nuos.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1820/Miniaylova.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (last accessed data 08.12.2021) [in Ukrainian].

17. Natsionalna stratehiia rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku [National strategy for the development of education in Ukraine until 2021]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text> (last accessed data 25.12.2021) [in Ukrainian].

18. Oliinyk O. Osoblyvosti humanitarnoi pidhotovky i profesiinoi kompetentnosti studentiv u tekhnichnomu VNZ [Peculiarities of humanitarian training and professional competence of students in higher technical educational institutions]. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=19946> (last accessed data 15.12.2021) [in Ukrainian].

19. Prodaniuk F. M., Hriebiennikova N. V. Henezys fenomenu humanizatsiia ta humanitaryzatsiia osvity [Genesis of the phenomenon of humanization and humanitarization of education]. *Processes of Humanization and Humanitarization of Education*: monograph / A. V. Sakun, O. P. Kyvliuk, M. O. Nesterova and others. Kyiv, 2020. Pp. 35–55 [in Ukrainian].

20. Romanovskiy O. H. Psykholoho-pedahohichni osnovy humanizatsii tekhnichnoi osvity [Psychological and pedagogical foundations of technical education humanization]. *Problems and Prospects of Formation of the National Humanitarian and Technical Elite. For the 125th anniversary of National Technical University “Kharkiv Polytechnic Institute”*: collection of scientific works / edited by L. L. Tovazhnianskyi, O. H. Romanovskiy. Kharkiv, 2010. Pp. 51–59 [in Ukrainian].

21. Shevchenko O. P. Aktualni problemy humanitarnoi pidhotovky studentiv vyshchykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Current issues of humanitarian training of students of higher technical educational institutions]. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2008/86-73-7> (last accessed data 23.12.2021) [in Ukrainian].

-
22. Skyrda A. Ye., Adariukova L. B. Humanitaryzatsiia systemy vyshchoi tekhnichnoi osvity Ukrainy: yii tsil, zadachi ta pryntsyipy vprovadzhennia [Humanitarization of the higher technical education system of Ukraine: its purpose, tasks and principles of implementation]. *Scientific Works of Donetsk National Technical University. Series: "Pedagogy, Psychology and Sociology"*. 2013. № 1(13). Pp. 179–183 [in Ukrainian].
23. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky [Strategy for the higher education development in Ukraine for 2021–2031]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (last accessed data 25.12.2021) [in Ukrainian].
24. Tamozhska I. V. Sotsialno-humanitarni dystsypliny v systemi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnoi haluzi [Social and humanitarian disciplines in the system of training future specialists of the technical field]. *Problems and Prospects of Formation of the National Humanitarian and Technical Elite: collection of scientific works / edited by L. L. Tovazhnianskyi, O. H. Romanovskyi*. Kharkiv, 2015. Issue 43 (47). Pp. 149–159 [in Ukrainian].
25. Zakon Ukrainy pro osvitu [The law of Ukraine on education]. *The Data of the Verkhovna Rada*. 2017. № 38–39. 380 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (last accessed data 10.12.2021) [in Ukrainian].
26. Zakon Ukrainy pro vyshchu osvitu [The law of Ukraine on higher education]. *The Data of the Verkhovna Rada*. 2014. № 37–38. 2004 p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (last accessed data 10.12.2021) [in Ukrainian].